

THE RIGHT TO REST IN DIGITALIZED SOCIETY

PRAWO DO ODPOCZYNKU W ZINFORMATYZOWANYM SPOŁECZEŃSTWIE

Abstract: The subject of this study is to demonstrate the influence of ICT devices on the shape of the human right to rest and leisure. This right was presented in a historical and normative context. Then, it was shown how the IT revolution influences current implementation of this right. The aim of the study is to show the influence of ICT devices on the current shaping of the human right to rest and leisure. Undoubtedly, these devices support people, but at the same time their improper use carries numerous risks. The research hypothesis is the claim that ICT devices facilitate human life and at the same time significantly reduce the basic human right to rest and leisure. The study uses methods typical for law science – it means: the legal-dogmatic and legal-historical methods, as well as the descriptive methods which are typical for computer science. The final conclusion of the study is the thesis that it is necessary to redefine the human right to rest and leisure in the light of the invasion of ICT devices.

Keywords: rest, computerization, remote work, human rights

Abstrakt: Przedmiotem opracowania jest wykazanie wpływu urządzeń teleinformatycznych na kształt prawa człowieka do wypoczynku. Prawo to zostało ukazane w kontekście historycznym i normatywnym, a następnie przedstawiono, jak rewolucja informatyczna wpływa na jego obecną realizację. Celem opracowania jest pokazanie wpływu urządzeń teleinformatycznych na obecne kształtowanie się prawa człowieka do wypoczynku. Niewątpliwie urządzenia te wspomagają człowieka, ale jednocześnie niewłaściwe ich użycie niesie liczne zagrożenia. Hipotezą badawczą jest twierdzenie, iż urządzenia teleinformatyczne ułatwiają życie człowiekowi, a jednocześnie znacząco ograniczają jego podstawowe prawo do wypoczynku. W pracy zostały zastosowane metody typowe dla prawa, czyli prawnodogmatyczna i prawnohistoryczna, oraz metody opisowe typowe dla nauk informatycznych. Wnioskiem końcowym pracy jest teza, iż konieczna jest redefinicja prawa człowieka do odpoczynku w świetle inwazji urządzeń teleinformatycznych.

Słowa kluczowe: odpoczynek, informatyzacja, zdalna praca, prawa człowieka

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest koncepcja odpoczynku we współczesnej terminologii oraz prawo do odpoczynku w świetle zmian cywilizacyjnych wywołanych informatyzacją życia człowieka i społeczeństwa. Dotychczasowe koncepcje odpoczynku człowieka i rozwiązania normatywne w tym zakresie były uwarunkowane czynnikami filozoficznymi, religijnymi i politycznymi.

W artykule będzie poruszany problem galopujących zmian kulturowych spowodowanych nowymi technologiami teleinformatycznymi. Jednym z efektów tych zmian jest „inwazja” pracy zawodowej w obszary życia prywatnego. W tej optyce rodzi się pytanie o równowagę pracy i odpoczynku. Pytanie to jest ważne z tego względu, że odpowiedź na nie nie jest jednoznaczna. Z jednej

strony dzięki urządzeniom teleinformatycznym człowiek i przedsiębiorcy czy organy administracji publicznej mogą elastycznie sterować miejscem zatrudnienia i przypisanymi im zadaniami czy zajęciami. Dzięki obecnej rewolucji teleinformatycznej człowiek na większą swobodę docierania do wiedzy, edukacji i nauki oraz łatwość zmiany miejsca pracy. Cyfryzacja zwiększa możliwości poruszania się, komunikacji i pracy¹. Z drugiej jednak strony teleinformatyzacja stwarza zagrożenie realnego uzależnienia człowieka od permanentnej obecności w wirtualnym świecie kosztem ucieczki ze świata rzeczywistego, a więc od rodziny, znajomych czy przyjaciół. Zmiany wywołane technologiami teleinformatycznymi mają również znaczący wpływ na dotychczasową koncepcję odpoczynku człowieka i jego prawa do odpoczynku.

Postęp teleinformatyczny i zwiększający się dostęp do wirtualnych narzędzi, a także stworzenie mechanizmów wymuszających korzystanie z nich przez każdego człowieka stanowią w przyszłości, a nawet już w teraźniejszości, zagrożenie dla realizacji prawa człowieka do odpoczynku w jego naturalnym środowisku, będącego immanentną częścią życia człowieka od początku jego istnienia. Narzędzia teleinformatyczne, które co do zasady miały wyzwolić człowieka od nadmiernych obciążeń, w rzeczy samej wywołują zjawisko odwrotne. Liczba nowych zadań, jakie kreuje stosowanie nowych urządzeń informatycznych, często przerasta możliwości psychofizyczne człowieka. Prowadzi to do ograniczenia odpoczynku, utraty równowagi pomiędzy pracą a czasem wolnym, a w konsekwencji do zatarcia granicy pomiędzy pracą a odpoczynkiem. Ilość

---

¹ Zob. PIERIEGUD, J.: Cyfryzacja gospodarki i społeczeństwa – wymiar globalny, europejski i krajowy. W: Gajewski, J., Paprocki, W., Pieriegud, J., Cyfryzacja gospodarki i społeczeństwa. Szanse i wyzwania dla sektorów infrastrukturalnych, Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańska Akademia Bankowa, 2016, s. 11–38.

nowej wiedzy, informacji gromadzonych w wielkich bazach danych i liczba nowych narzędzi przerosły zdecydowanie możliwości poznawcze i percepcyjne człowieka, a więc zdolności do przyswajania wiedzy i informacji. Obecnie człowiek nabywa w sposób ciągle nowe sprawności, m.in. polegające na selekcjonowaniu informacji.

Podstawowym celem badawczym jest analiza przepisów prawa w powiązaniu z potencjałem technologii informatycznych i wywołanych przez nie zmian cywilizacyjnych w obszarze prawa człowieka do odpoczynku. Stąd też podstawową hipotezą badawczą jest powszechne przekonanie, że konieczna jest dyskusja i nowe rozwiązania normatywne w celu wprowadzenia czy przywrócenia równowagi pomiędzy pracą w zdigitalizowanym świecie a odpoczynkiem².

Metoda badawcza w niniejszej pracy to przede wszystkim analiza poglądów i norm prawnych, czyli metoda prawnodogmatyczna z elementami metody historycznej. Ponadto w pracy zastosowana jest metoda opisowa, dzięki której ukazane zostaną mechanizmy działania świata bazującego na urządzeniach teleinformatycznych.

2. KOMUNIKACJA JAKO CZYNNIK GENERUJĄCY POSTĘP

Komunikacja międzyludzka jest podstawowym imperatywem nie tylko przekazu informacji, ale również organizacji życia człowieka i społeczeństwa. Zmiany tej organizacji zależą od sposobów komunikacji. Właściwie do początku XX w. zachodziły one niezwykle powoli i trwały wieki. Ta rzeczywistość całkowicie zmieniła się wraz z wkroczeniem nowych technologii teleinformatycznych w życie człowieka.

---

² Zob. ŚWIĄTKOWSKI, A.M.: Digitalizacja prawa pracy. W: Praca i Zabezpieczenie Społeczne, 2019, nr 3, s. 11–18.

Już od czasów starożytności każda cywilizacja przechodziła różne zmiany i przeobrażenia. Każda z nich rozwijała swoją tożsamość, kulturę oraz umiejętności. Istniejące różnice geograficzne, polityczne, językowe czy ogólnokulturowe, a przede wszystkim niski poziom technologii komunikacyjnej, były czynnikami utrudniającymi przepływ informacji pomiędzy ośrodkami cywilizacyjnymi.

Głównymi nośnikami wymiany międzycywilizacyjnej czy międzykulturowej były filozofia i religia. Modele zachowań i organizacji życia społecznego, a w konsekwencji życia jednostki, były utrwalane poprzez system nakazów i zakazów. Przykładem są wielkie religie, m.in. chrześcijaństwo, islam, a dalej filozofia grecka. Do tego dochodziła też filozofia polityczna, która legła u podstaw stworzenia m.in. imperium Aleksandra Wielkiego czy Imperium Rzymskiego. Ludzie, przyswajając sobie prawdy religijne czy przemyślenia filozoficzne, wcielali je dość wiernie w życie³.

Z powyższych względów nie może nas dziwić fakt, że istnieją liczne podobieństwa pomiędzy różnymi cywilizacjami w Europie, Azji czy Ameryce Południowej i Północnej. Współczesna tzw. zachodnia cywilizacja opiera swoją strukturę organizacyjną miast na wynalazkach organizacyjnych starożytnych Rzymian. Rozmach organizacyjny dawnych społeczeństw pokazuje ich poziom. I tak Rzym już w czasach Oktawiana Augusta zaludniony był przez ponad milion mieszkańców. Następnym miastem, którego liczba mieszkańców przekroczyła ten poziom, był Londyn w 1803 r.⁴

Podobieństwa organizacyjne między różnymi cywilizacjami, w tym styl pracy, istniejące od zarania dziejów aż do początku XX w.,

---

³ Zob. Wendland, M.: *Filozoficzne i metodologiczne podstawy historii komunikacji*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2014, s. 30 i n.

⁴ Zob. SITEK, B.: *Dynamika źródeł powstawania prawa od prawa rzymskiego do cyberprzestrzeni*. W: *Journal of Modern Science*, 2018, t. 39, nr 4, s. 185–199.

wynikały w dużej mierze z powolnego tempa rozwoju technologicznego. Niewątpliwie przyspieszenie komunikacji nastąpiło wraz z wynalezieniem w 1876 r. telefonu przez Elisha Graya i Alexandra Bella⁵.

Przełomowym momentem dla budowy „nowego wirtualnego” świata, całkowicie innego i niepodobnego do różnych form organizacyjnych znanych z historii, było wykreowanie poszczególnych instrumentów tworzących technologie teleinformatyczne. Wynalezienie systemu binarnego, komputera wielkoskalowego oraz podręcznego telefonu komórkowego, smartfonu, Internetu, tworzenie i wprowadzanie do praktyki tysięcy przełomowych usprawnień corocznie to tylko niektóre elementy świata wirtualnego, określonego inaczej cyberprzestrzenią. Wcześniej jednak ludzkość nie znała pojęcia świata wirtualnego. Co najwyżej powstawał on w głowach pisarzy czy autorów powieści fantastycznonaukowych. Jeszcze kilka dekad temu nikt nie zdawał sobie do końca sprawy z zalet, ale też i wad nowych technologii i urządzeń teleinformatycznych dla komunikacji międzyludzkiej⁶.

3. ZALETY I WADY TECHNIKI TELEINFORMATYCZNEJ

Niewątpliwie rewolucja społeczna wywołana przez nowe technologie teleinformatyczne i powstanie cyberprzestrzeni niesie wiele korzyści dla człowieka rozumianego jako jednostka, ale też dostrzeganego w ramach społeczeństwa. Tworzy się nowa kultura,

---

⁵ Zob. RUSSO, A.: Fundamental research at Bell Laboratories: The discovery of electron diffraction. W: *Historical Studies in the Physical Sciences*, 1981, t. 12, nr 1, s. 117–160.

⁶ Zob. MARCINKOWSKI, C.: Cyberkultura życia codziennego w drugiej dekadzie XXI wieku. W: *Journal of Modern Science*, 2019, t. 43, nr 4, s. 167–180; NOWAK, P., Rewolucja cyfrowa w komunikacji naukowej – szanse i zagrożenia. W: *Język, Komunikacja, Informacja*, 2008, nr 3, s. 103–119.

określana jako cyberkultura⁷. Jest ona generowana przez coraz większą dostępność usług realizowanych dzięki użyciu urządzeń teleinformatycznych czy telekomunikacyjnych. Są to usługi pocztowe, z zakresu bankowości, a także medycyny czy pomocy prawnej. Obecnie, w dobie pandemii COVID-19, z urządzeń teleinformatycznych korzystają uczniowie i studenci. W trybie zdalnym pracują nawet centralne organy wielu państw czy organizacji międzynarodowych, w tym ONZ-u czy Unii Europejskiej.

W celu odbycia podróży za ocean nie ma potrzeby udawania się do agencji pośredniczącej, aby kupić bilet czy szukać połączenia lotniczego. Korzystając z usług elektronicznych, wszystkie te kwestie można załatwić z domu, a sama podróż w celach zawodowych może się skrócić nawet do trzech dni. Dzięki informatyzacji można w każdej chwili zdecydować o wyruszeniu w podróż na przysłowiowy koniec świata. Internet umożliwia łatwe porozumiewanie się ze znajomymi z drugiej półkuli Ziemi. Wystarczy około sekundy na internetowe połączenie satelitarne, aby uaktywnić kontakt audio oraz wideo⁸.

Nowe technologie wspomagają badania naukowe. Na wyciągnięcie ręki są wielkie bazy artykułów naukowych, takie jak: CORE, DOAJ, CARIN.INFO, PBN, CEJSH czy Google Scholar, PubMed, Academia.edu, ResearchGate. Nie trzeba udawać się do odległych bibliotek, ale wystarczy wpisać szukaną frazę czy hasło, aby znaleźć potrzebną literaturę z całego świata w różnych językach. Do najbardziej popularnych wyszukiwarek należy zaliczyć Google Scholar⁹.

---

⁷ Zob. SITEK, M., SUCH-PYRGIEL, M.: Wpływ cyberkultury na prawa człowieka. W: *Journal of Modern Science*, 2018, t. 39, nr 4, s. 201–215.

⁸ Zob. DOLGOPYATOVA, A.V., KUDRYASHOVA, A.Y.: *Modern Satellite Solutions for Internet Broadcasting*. W: *2020 Systems of Signals Generating and Processing in the Field of on Board Communications*. Moscow: IEEE, 2020.

⁹ Zob. DRABEK, A.: *Indeksowanie czasopism w referencyjnych bazach danych. Poradnik dla wydawców czasopism*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2018, s. 17 i n.

Kolejne udogodnienie związane jest z poszukiwaniem kontaktów naukowych czy zawodowych na świecie. Jeszcze niedawno konieczne było podróżowanie po świecie, do różnych ośrodków akademickich czy zawodowych. Dzisiaj kontakty te można nawiązać, korzystając z Internetu¹⁰.

Z łatwością można zdobyć wirtualne książki, artykuły, filmy, dotrzeć do wywiadów i wypowiedzi najlepszych specjalistów z całego świata. Wszelkie informacje z całego świata, w tym polityczne, społeczne, gospodarcze, medyczne, pogodowe, można z łatwością uzyskać przez Internet.

Te pozytywne aspekty cyberprzestrzeni niosą różnego rodzaju nowe zagrożenia, nieznane jeszcze trzy dekady temu. Przede wszystkim jawi się problem bezpieczeństwa systemów informatycznych, bezpieczeństwa baz danych, zwłaszcza tych, które zawierają dane wrażliwe. Niezwykle ważna jest kwestia zasad ich przetwarzania zgodnie z triadą zasad bezpieczeństwa, tj. poufności, integralności i dostępności systemów informatycznych¹¹. Chodzi o bezpieczeństwo państwowych baz danych, takich jak: Centralna Ewidencja Pojazdów i Kierowców, Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności, Księgi Wieczyste czy REGON.

---

¹⁰ Zob. AHN, Y.Y., HAN, S., KWAK, H., MOON, S., JEONG, H.: Analysis of topological characteristics of huge online social networking services. W: Proceedings of the 16th international conference on World Wide Web, 2007, s. 835–844.

¹¹ Zob. WIECHETEK, Ł., MĘDREK, M.: Wykorzystanie otwartych zbiorów danych i systemów inteligencji biznesowej w jednostkach samorządu terytorialnego na przykładzie systemu JST Finanse. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Ekonomiczny: Lublin 2016, s. 148; GAWKOWSKI, K.: Wpływ rozwoju nowych technologii na cyberbezpieczeństwo. W: Trubalska, J., Wojciechowski, Ł. (red.), Bezpieczeństwo państwa w cyberprzestrzeni. Monografie Wydziału Administracji i Ekonomii WSEI, Lublin: WSEI, 2017, s. 31.

Innym problemem związanym z bezpieczeństwem systemów informatycznych są ataki przestępców informatycznych zwanych hackerami, ale również sabotaż komputerowy, szpiegostwo komputerowe, pornografia dziecięca. W tym zakresie powstały już liczne uregulowania międzynarodowe, w tym Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 729). W krajowym porządku prawnym czyny takie są karane na podstawie art. 267 § 1 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1977 r. Nr 88, poz. 553). Trzeba jednak zaznaczyć, że jak dotąd akty prawne krajowe i międzynarodowe służące jak najszerszemu uregulowaniu zjawisk pozytywnych i negatywnych występujących w cyberprzestrzeni nie są wystarczające.

Przestępczość internetowa jest wzmacniana anonimowością. Sprzyja to działaniu przestępców komputerowych. W tym aspekcie świat wirtualny nie daje ofierze możliwości ucieczki przed agresorem. Największym jednak negatywnym zjawiskiem w cyberprzestrzeni jest mowa nienawiści¹². Oprawca bowiem może swoją ofiarę nękać w całej cyberprzestrzeni¹³.

Na końcu tego punktu należy zauważyć, że jednym z negatywnych przejawów zmian zachodzących w cyberprzestrzeni jest ograniczanie czasu człowieka na wypoczynek. Narusza się tym samym jedno z podstawowych praw człowieka – prawo do wypoczynku¹⁴.

---

¹² Zob. JABŁOŃSKA, M.R.: Człowiek w cyberprzestrzeni. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018, s. 113.

¹³ Zob. UFLIK-JAWORSKA, I.: Cyberprzemoc czy cybermobbing? Terminologiczne kontrowersje i charakterystyka zjawiska. W: Szmigielska, B. (red.), Psychologiczne konteksty Internetu, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2009, s. 56.

¹⁴ Zob. DOMAŃSKI, Z.: Zagrożenia w cyberprzestrzeni. W: Such-Pyrgiel, M. (red.), Bezpieczeństwo społeczne w XXI wieku w ujęciu socjologicznym, pedagogicznym, prawnym i nauk o zarządzaniu, Wydawnictwo Józefów: WSGE, 2013, s. 69–85.

4. PRAWO CZŁOWIEKA DO WYPOCZYNKU

Nieodłącznym elementem życia człowieka jest praca. Ona też nadaje sens życiu człowieka. Organizuje życie indywidualne, nadaje mu ciągłość¹⁵. W nauczaniu Jana Pawła II niejednokrotnie powraca myśl, że życie bez pracy byłoby pozbawione najistotniejszej treści¹⁶.

W najdawniejszych czasach, gdy człowiek walczył o przetrwanie ze zwierzętami i żywiołami, wspólna praca decydowała o przetrwaniu grupy *homo sapiens*. Jeden błąd mógł kosztować cały szczepek wyginięcie. Następnie, gdy ludzie osiedli w stałych skupiskach na wsiach, od ciężkiej pracy zależało zdobycie pożywienia – groźbą był głód, a co za tym idzie – także śmierć. W tych najdawniejszych czasach odpoczynek był postrzegany jako lenistwo, był szkodliwy dla całego szczepeku. W miejscach gdzie dominował kult pracy, ludziom powodziło się lepiej, ponieważ ci najlepiej przystosowani mogli przetrwać w warunkach kryzysowych.

Po powstaniu pierwszych wielkich starożytnych cywilizacji – Persji, Egiptu, Grecji – zmieniło się znaczenie pracy i odpoczynku. Zaludnienie niektórych regionów było masowe, więc bez kontroli pierwsze cywilizacje upadłyby bardzo szybko. Powstały wówczas pierwsze systemy prawne i ustrojowe, zawierające zasady dla całych społeczeństw. Już w Dekalogu w trzecim przykazaniu nakazano respektowanie dnia świętego¹⁷. Dalsze normy prawne w tym zakresie ustanowiono w prawie rzymskim¹⁸.

---

¹⁵ Zob. BEJMA, U.: Praca jako wartość w życiu człowieka. Wybrane aspekty. W: *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*, 2015, t. 15, nr 4, s. 71.

¹⁶ Encyklika *Centesimus annus*, s.19.

¹⁷ Wj 20, 8–11.

¹⁸ Zob. KEHOE, D.: *Contract labor*, *The Cambridge Companion to the Roman Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 114–131.

Uwidaczniało się to w dość dużej, jak na owe czasy, liczbie dni wolnych od pracy, zarówno dla ludzi wolnych, jak i dla niewolników. Były to święta religijne nierzadko połączone ze świętami państwowymi¹⁹. Inaczej mówiąc, już w starożytności uważano, że praca nie powinna odbywać się codziennie, ale musi być urozmaicana różnorodnymi okazjami i świętami.

Do etosu pracy duży wkład wniosło chrześcijaństwo. Społeczeństwu żyjącym w czasach chrześcijańskiej Europy przyświecała wypowiedź św. Pawła: „Kto nie chce pracować, niech też nie je!”²⁰. Z pozoru wydawać by się mogło, że pominięto w tym zdaniu osoby niezdolne do pracy. Nie to było intencją św. Pawła. Wypowiedź jego ganiła tych, którzy mogą pracować, a nie pracują.

Chociaż potrzeba odpoczynku zrodziła się w czasach antycznych, to jednak jej solidne podstawy prawne powstały dopiero w XX w. Stwierdzono, że jest to prawo podstawowe każdego człowieka i nie może być w żadnej mierze odebrane mu przez jakąkolwiek władzę. Przysługuje ono zatem zarówno pracownikom zatrudnionym na umowę o pracę, jak i na umowy cywilnoprawne, uczniom i studentom, ludziom chorym i starszym, dzieciom i dorosłym, kobietom i mężczyznom, niezależnie od rasy czy religii²¹. Prawo do wypoczynku może być jedynie ograniczone z powodu stanów nadzwyczajnych i tylko czasowo. Wypoczynek służy celom rekreacyjnym lub regeneracji sił fizycznych i psychicznych. Może być on połączony z pogłębianiem wiedzy, rozwijaniem

---

¹⁹ Zob. DUPONT, F.: *La vita quotidiana nella Roma repubblicana*. Roma–Bari: Laterza, 2011, s. 207–230.

²⁰ 2 Tes 3.10.

²¹ Zob. ZWOLIŃSKA, A.: *Prawo do odpoczynku a zatrudnienie cywilnoprawne*. W: *Praca i Zabezpieczenie Społeczne*, 2019, nr 1, s. 54–65; FLOREK, I.: *The role of tourism in European Union – selected issues*. W: *Journal of Modern Science*, 2018, t. 28, nr 3, s. 41–52.

zainteresowań, uzdolnień lub kompetencji społecznych. Przyjmuje się, że prawo do wypoczynku obejmuje²²:

- ⇒ ograniczenie czasu pracy i wypoczynek tygodniowy,
- ⇒ okresowe płatne urlopy,
- ⇒ urlop wychowawczy czy macierzyński,
- ⇒ zmniejszony wymiar pracy w przypadku pracy niebezpiecznej lub szkodliwej dla zdrowia, a także pracy nocnej.

Uregulowania normatywne w tym zakresie znajdują się w aktach prawa międzynarodowego, konstytucjach i ustawach.

Zgodnie z art. 24 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka „każdy człowiek ma prawo do urlopu i wypoczynku, włączając w to rozsądne ograniczenie godzin pracy i okresowe płatne urlopy”. Z tego przepisu wynika, że urlop jest czymś dodatkowym do wypoczynku. Takie wymogi wobec pracodawcy znalazły się po raz pierwszy w encyklice papieża Piusa XI *Quadragesimo anno* z 1931 r., a następnie w encyklice *Laborem exercens* Jana Pawła II.

Z kolei w art. 7 pkt d) Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z 1966 r. sygnatariusze potwierdzili wcześniejsze już postanowienia zawarte w prawie międzynarodowym, a mianowicie prawo każdego człowieka do korzystania ze sprawiedliwych i korzystnych warunków pracy, w tym z wypoczynku, wolnego czasu, rozsądnego ograniczenia czasu pracy, okresowego płatnego urlopu oraz wynagrodzenia za dni świąteczne. W art. 31 ust. 2 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej z 2000 r. (KPP) stwierdzono, że „Każdy pracownik ma prawo do ograniczenia maksymalnego wymiaru czasu pracy, do okresów dziennego i tygodniowego odpoczynku oraz do co-

---

²² Zob. MIZERSKI, R., GRONOWICZ, B. i in. (red.): *Prawa człowieka i ich ochrona. Podręcznik dla studentów prawa i administracji*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, 2005, s. 408–409.

rocznego płatnego urlopu”, zaś w art. 33 ust. 2 KPP zagwarantowano rodzicom dziecka urlop macierzyński i wychowawczy, również w przypadku adopcji dziecka²³.

Ustrojodawca polski w art. 66 ust. 2 Konstytucji RP zagwarantował, że „pracownik ma prawo do określonych w ustawie dni wolnych od pracy i corocznych płatnych urlopów; maksymalne normy czasu pracy określa ustawa”. Posłużył się tylko ogólną zasadą prawa człowieka do wypoczynku, zaś szczegółowe uregulowania znajdują się w ustawach, zwłaszcza w Kodeksie pracy. Zakres przedmiotowy tego prawa obejmuje pracowników niezależnie od podstawy ich zatrudnienia. Zakres przedmiotowy odpoczynku zaś obejmuje nie tylko ochronę zdrowia i życia, ale również prawo do wykonywania obowiązków konstytucyjnych. W zakres odpoczynku należą dni wolne od pracy, wprowadzenie odpowiednich norm czasu pracy oraz odpowiednich standardów ochrony życia i zdrowia w pracy, zgodnych z wymogami prawa międzynarodowego²⁴.

Podstawę prawną do uregulowania zasad prawa do odpoczynku stanowi Ustawa z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (k.p.) (Dz.U. z 2020 r. poz. 1320), w której szczegółowo uregulowano kwestie dni wolnych od pracy i corocznych płatnych urlopów. Kodeks pracy jest traktowany jako *lex generalis*. W związku z tym pierwszeństwo przed tym aktem prawnym mają ustawy szczególne – *lex specialis*, np. Ustawa z 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 85), Ustawa z 11 września 2003 r. o służbie żołnierzy zawodowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 860) i inne, które regulują długość urlopu w zależności od specyfiki konkretnego zawodu.

---

²³ Zob. SITEK, M.: Prawa (potrzeby) człowieka w ponowoczesności. Warszawa: C.H. Beck, 2016, s. 303.

²⁴ Zob. SAFJAN, M., BOSEK, L. (red.): Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz do art. 1–86. Warszawa: Legalis, 2016.

W art. 14 k.p. ustawodawca postanowił, że pracownik ma prawo do wypoczynku. Koncepcja wypoczynku jest zatem powiązana zasadniczo z pracą człowieka. Tutaj rodzi się kolejne pytanie: z jaką pracą? Zawodową, czy też jakąkolwiek, np. wykonywaną w domu? Ustawodawca w tym artykule reguluje wyłącznie odpoczynek związany z pracą zawodową. Nie oznacza to jednak, że człowiek, który nie wykonuje pracy zawodowej, jest pozbawiony tego prawa.

Odpoczynek w związku z wykonywaną pracą zawodową jest regulowany i gwarantowany przepisami o czasie pracy, dniach wolnych od pracy oraz o urloпах wypoczynkowych. Jest to swoista triada uprawnień pracownika. Pracownik winien jednak wykorzystać swoje prawo w taki sposób, aby wrócił do pracy wypoczęty. Nie może w tym czasie wykonywać innej pracy, zwłaszcza konkurencyjnej. Pracownik, który korzysta z odpoczynku, nadal zobowiązany jest do lojalności wobec swojego pracodawcy²⁵.

Jeszcze inną kwestią prawną jest prawo do odpoczynku pracodawcy pracownika. Przecież sam pracodawca może być i jest pracownikiem. W tym przypadku powstaje pytanie, w jaki sposób można byłoby ustawowo zagruntować, a nawet przymusić go do odpoczynku. Współczesne urządzenia teleinformatyczne sprawiają, że taki pracodawca może pracować nawet przez 24 godziny na dobę, 7 dni w tygodniu. Jest to jednak inna kwestia, która nie będzie w tym opracowaniu rozważana.

---

²⁵ Zob. SOBCZYK, A.: Kodeks Pracy. Regulacje COVID-19 w prawie pracy. Komentarz. Komentarz do art. 14. Warszawa: Legalis, 2020.

5. OGRANICZENIE ODPOCZYNKU PRZEZ URZĄDZENIA TELEINFORMATYCZNE

W hipotezie badawczej zawarto stwierdzenie, iż mimo że informatyzacja ułatwia życie człowieka, to urządzenia teleinformatyczne mogą znacząco ograniczyć – i *de facto* ograniczają – jedno z podstawowych praw człowieka, jakim jest prawo do wypoczynku. Szybki postęp informatyki i wysoki stopień zaawansowania technologicznego sprawiają, że informatyzacja obejmuje kolejne sfery życia człowieka. I tak jak zostało to już wspomniane, w systemie informatycznym działają organy publiczne, sądy, telemedycyna, policja, ale też z Internetu korzystają już szkoły, uczelnie wyższe. Można dokonywać czynności prawnych dzięki technologii blockchain²⁶. Informatyzacja nie ogranicza się jednak do sfery pracy, kontaktów z organami publicznymi, ale wkracza bardzo głęboko w prywatną i osobistą sferę ludzkiego życia.

Jedną z najbardziej dostrzegalnych zmian, jakie zaszły na skutek używania narzędzi teleinformatycznych, jest nieustanne korzystanie przez człowieka z telefonu komórkowego, tabletu czy komputera. Nałogowe używanie tych urządzeń określa się jako fonoholizm. Zjawisko to dosięga nie tylko ludzi młodych czy dzieci, ale również ludzi w starszym wieku. Nierzadko można spotkać osoby starsze siedzące przed włączonym telewizorem a jednocześnie grające na tablecie czy telefonie. To co zajmuje czas wielu młodym ludziom to gry komputerowe. Nie bez przyczyny firmy tworzące takie gry są dzisiaj w czołówce potentatów ekonomicznych. Uzależnienie to może prowadzić do zaburzeń osobowości, osłabienia relacji z drugim człowiekiem, a zwłaszcza

---

²⁶ Zob. SZCZERBOWSKI, J.: *Lex Cryptographia. Znaczenie prawne umów i jednostek rozliczeniowych opartych na technologii blockchain*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018, s. 31 i n.

z najbliższymi²⁷. Osoba uzależniona traci kontakt ze światem realnym, a do lamusa odchodzą powoli gry planszowe, zabawy na świeżym powietrzu czy inna aktywność fizyczna.

Uzależnianie od urządzeń teleinformatycznych osób najmłodszych, zwłaszcza od gier, powoduje zachwianie równowagi pomiędzy ilością czasu spędzonego na rozrywce w Internecie a rodziną czy środowiskiem naturalnym człowieka.

Innym niepokojącym efektem nadmiernej obecności w Internecie jest samotność, będąca nierzadko skutkiem zerwania kontaktów z najbliższymi czy otoczeniem. Rzutuje to również na realizację prawa człowieka do wypoczynku. Człowiek nie wypoczywa, lecz ciągle angażuje się w działalność, nierzadko nikomu niepotrzebną. W konsekwencji pojawiają się objawy chorób o podłożu psychicznym, przenoszenie do życia realnego wzorców podpatrzonych i utrwalonych w grach czy filmach, często pełnych przemocy, i niemal całkowity zanik zasad moralnych i obyczajowych²⁸.

Kolejną sferą, w której informatyka zdominowała życie człowieka, zmieniając styl jego wypoczynku, jest stosowanie aplikacji wymuszających permanentne dysponowanie telefonem komórkowym z ciągłym dostępem do Internetu²⁹. Najczęściej aplikacje

---

²⁷ Zob. CYRKLAFF-GORCZYCA, M., KRUSZEWSKI, T.: Uzależnienie od gier internetowych – opis badania i propozycja korekty postaw. W: *Rozprawy Społeczne*, 2018, t. 12, nr 4, s. 46–55; GRIFFITHS, M.D., IMOGEN, D.: The effect of Type A personality on physiological arousal while playing computer games. W: *Addictive Behaviors*, 1995, t. 20, nr 4, s. 543–548; THORN, S. i in.: Trapezius muscle rest time during standardised computer work – a comparison of female computer users with and without self-reported neck/shoulder complaints. W: *Journal of Electromyography and Kinesiology*, 2007, t. 17, nr 4, s. 420–427.

²⁸ Zob. LEE, J.-Y., KO, D.W., LEE, H.: Loneliness, regulatory focus, interpersonal competence, and online game addiction. W: *Internet Research*, 2019, s. 381–394; SANGER, J. i in.: *Young children, videos and computer games: Issues for teachers and parents*. London: Routledge, 2019, s. 20 i n.

²⁹ Zob. NOË, B. i in.: Identifying indicators of smartphone addiction through user-app interaction. W: *Computers in Human Behavior*, 2019, nr 99, s. 56–65.

te wymagają od użytkownika podania danych wrażliwych. Nikt nie jest jednak w stanie samodzielnie ocenić, co dalej z nimi się stanie. W konsekwencji osoby korzystające z aplikacji otrzymują kolejne powiadomienia czy telefony w czasie wolnym, a więc odpoczynku.

Stosując zaawansowaną socjotechnikę, koncerny informatyczne kreują przekonanie, że telefon komórkowy, a zwłaszcza smartfon, jest niezbędny tak jak dowód osobisty. Zresztą ugruntowują tę tendencję organy publiczne, przenosząc do Internetu swoje usługi w postaci aplikacji, takich jak mObywatel. W aplikacji tej znajduje się m.in. dowód osobisty. Wkrótce ma być wprowadzona aplikacja obywatela elektronicznego. Każdy kto się zdeklaruje jako obywatel elektroniczny, będzie musiał korespondować z urzędami i sądami, korzystając z ePUAP. Konieczne będzie częste zaglądnienie do skrzynki elektronicznej, bowiem pocztą taki obywatel nie otrzyma żadnego zawiadomienia urzędowego. Zatem każdy musi posiadać telefon z dostępem do Internetu i z niego często korzystać. Jak to wpłynie na prawo do odpoczynku? Obywatel może czuć się coraz bardziej „osaczony” elektronicznie.

Innym instrumentem ograniczającym wolność człowieka, a także jego prawo do odpoczynku są aplikacje identyfikujące położenie właściciela urządzenia teleinformatycznego, przede wszystkim telefonu. Obecnie zazwyczaj aplikacje te są używane przez rodziców do kontroli dzieci. Ale daje się słyszeć coraz częściej, że podobną kontrolę mogą wykonywać i wykonują pracodawcy. Podczas odpoczynku pracownika na przysłowiowym drugim krańcu świata pracodawca może zlecić mu wykonanie jakiegoś zadania w czasie wolnym od pracy³⁰.

---

³⁰ Zob. BERRIDGE, C. i in.: Why Older Adults and Their Children Disagree About In-Home Surveillance Technology. Sensors, and Tracking. W: The Gerontologist, 2020, t. 60, nr 5, August, s. 926–934.

Sytuację naruszeń czasu wolnego przez pracodawców pogłębia jeszcze praktyka używania przez pracownika jednego urządzenia w pracy i w czasie wolnym. Bycie podłączonym do smartfona przez całą dobę może powodować zacieranie się granic między pracą a odpoczynkiem, a w konsekwencji prowadzić do niemal kompletnego zaniku odpoczynku na rzecz oczekiwania na zadanie związane z pracą.

Narzędzia teleinformatyczne generują także powiadomienia, które dodatkowo wywołują w człowieku pragnienie natychmiastowej odpowiedzi na nie, niezależnie od tego, czy jest w pracy, odpoczywa, czy został wyrwany ze snu.

Postęp, a wręcz rewolucja informatyzacji, a także globalizacja usług spowodowały, że coraz więcej usług musi być dostępnych przez całą dobę, niezależnie od dnia tygodnia. W przeszłości tak funkcjonowały tylko instytucje udzielające pomocy w sytuacjach najwyższej konieczności, takie jak pogotowie ratunkowe, szpitale, straż pożarna, policja i wojsko. Dziś w celu zapewnienia bezpieczeństwa informatycznego, a także permanentnie działających usług wiele przedsiębiorstw zatrudnia swoich pracowników przez 24 godziny na dobę, 7 dni w tygodniu. W korporacjach często zdarza się, że aby osiągnąć sukces lub awans, trzeba pracować dużo więcej, niż jest to przewidziane w Kodeksie pracy.

Znakiem dzisiejszych czasów, szczególnie w dobie pandemii COVID-19, stała się praca zdalna. Instytucja pracy zdalnej została wymuszona przez próbę uniknięcia zarażenia wirusem i zminimalizowania osobistych kontaktów międzyludzkich, a zostaje wprowadzona w różnym stopniu od szkół, poprzez uczelnie, aż po miejsca pracy. Ma ona także wiele zalet w postaci ograniczenia czasu dojazdu, możliwości lepszego wykorzystania przerw, a także przebywania we własnym domowym środowisku przez większość czasu. Jednakże pozostawanie w domu nawet

podczas pracy jest kolejnym bodźcem prowadzącym do zaniku różnicowania pracy i odpoczynku.

6. PODSUMOWANIE

Wynalezienie komputera oraz galopujący rozwój informatyki rozpoczęła nową, nieznaną wcześniej epokę w dziejach ludzkości. Narzędzia teleinformatyczne stały się w wielu przypadkach ogromnym ułatwieniem i rozwiązaniem problemów, z którymi boryka się człowiek od tysięcy lat. Jednak wraz z zaletami cyberprzestrzeni przyniosła wiele nieznanych wcześniej zagrożeń. Ważnym zagrożeniem jest ograniczenie prawa do odpoczynku przez narzędzia i zjawiska dzisiejszego świata, co w niektórych przypadkach prowadzi nawet do zaniku odpoczynku i trwania w nieustannej pracy.

Może to nieść negatywne skutki psychofizyczne dla całego społeczeństwa, dlatego niezwykle istotne jest indywidualne oraz systemowe wprowadzanie czasu odpoczynku dla pracowników i podejmowanie prób sztywnego rozgraniczenia pracy i odpoczynku. W wymiarze krótkotrwałym zmniejsza to produktywność pracownika i wymaga większych kosztów w efekcie zwiększenia liczby zatrudnionych, jednak w wymiarze długofalowym będzie to przynosić korzyści w postaci lepszej kondycji psychofizycznej pracowników oraz zwiększenia ich produktywności w dłuższym okresie.

Najbardziej widocznym negatywnym efektem zmian, jakie wprowadziła do życia człowieka i funkcjonowania społeczeństwa rewolucja wywołana przez technologię i urządzenia teleinformatyczne, jest powolne zacieranie się granicy pomiędzy pracą a czasem wolnym czy też czasem odpoczynku człowieka. Pandemia COVID-19 przyspieszyła tylko zjawisko pracy w domu prawników, informatyków, urzędników państwowych, uczniów i studentów.

Nikt już nie jest w stanie zapanować nad ilością godzin spędzonych w pracy czy poświęconych nauce. Nierzadko resztę czasu wolnego wiele osób przeznaczycy na gry komputerowe czy śledzenie informacji, które nie mają wielkiego znaczenia.

Prawo człowieka do odpoczynku *de facto* doznaje zatem daleko idących ograniczeń. Ustawodawca krajowy, ale też unijny czy międzynarodowy winni jak najszybciej rozpocząć debatę nad nowymi uregulowaniami prawnymi, które zagwarantowałyby realizację prawa człowieka do odpoczynku. W przeciwnym razie obecna sytuacja bardzo negatywnie odbije się na kondycji fizycznej i psychicznej człowieka, a w konsekwencji i całego społeczeństwa. Być może w tych nowych regulacjach należałoby uwzględnić nałożenie pewnych ograniczeń na instytucje publiczne, na przedsiębiorców, jak też na firmy informatyczne i produkujące gry, aby również one uwzględniły w swojej działalności dobro człowieka, a przede wszystkim jego prawo do regeneracji fizycznej i psychicznej.

BIBLIOGRAFIA:

- AHN, Y.Y., HAN, S., KWAK, H., MOON, S., JEONG, H.: Analysis of topological characteristics of huge online social networking services. W: Proceedings of the 16th international conference on World Wide Web, 2007, s. 835–844. ISBN 978-1-59593-654-7.
- BEJMA, U.: Praca jako wartość w życiu człowieka. Wybrane aspekty. W: Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej, 2015, t. 15, nr 4, s. 47–73. ISBN 978-83-7542-161-3.
- BERRIDGE, C. i in.: Why Older Adults and Their Children Disagree About In-Home Surveillance Technology, Sensors, and Tracking. W: The Gerontologist, 2020, t. 60, nr 5, August, s. 926–934. ISSN 0016-9013.
- CYRKLAFF-GORCZYCA, M., KRUSZEWSKI, T.: Uzależnienie od gier internetowych – opis badania i propozycja korekty postaw. W: Rozprawy Społeczne, 2018, t. 12, nr 4, s. 46–55. ISSN 2081-6081.

- DOLGOPYATOVA, A.V., KUDRYASHOVA A.Y.: Modern Satellite Solutions for Internet Broadcasting. W: 2020 Systems of Signals Generating and Processing in the Field of on Board Communications. Moscow: IEEE, 2020. ISBN: 978-1-7281-4772-7.
- DOMAŃSKI, Z.: Zagrożenia w cyberprzestrzeni. W: Such-Pyrgiel M. (red.), Bezpieczeństwo społeczne w XXI wieku w ujęciu socjologicznym, pedagogicznym, prawnym i nauk o zarządzaniu, Józefów: Wydawnictwo WSGE, 2013, s. 69–85. ISBN 978-83-62753-37-6.
- DRABEK, A.: Indeksowanie czasopism w referencyjnych bazach danych. Poradnik dla wydawców czasopism. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2018. ISBN 978-83-63458-04-1.
- DUPONT, F.: La vita quotidiana nella Roma repubblicana. Roma–Bari: Laterza, 2011, s. 324. ISBN 978-88-42060-36-9.
- FLOREK, I.: The role of tourism in European Union – selected issues. W: Journal of Modern Science, 2018, t. 28, nr 3, s. 41–52. ISSN 1734-2031.
- GAWKOWSKI, K.: Wpływ rozwoju nowych technologii na cyberbezpieczeństwo. W: Trubalska, J., Wojciechowski, Ł. (red.), Bezpieczeństwo państwa w cyberprzestrzeni, Lublin: Monografie Wydziału Administracji i Ekonomii WSEI, 2017, s. 156. ISBN 978-83-64527-70-8.
- GRIFFITHS, M.D., IMOGEN, D.: The effect of Type A personality on physiological arousal while playing computer games. W: Addictive Behaviors, 1995, t. 20, nr 4, s. 543–548. ISSN 0306-4603.
- JABŁOŃSKA, M.R.: Człowiek w cyberprzestrzeni, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018, plik tekstowy pdf. ISBN 978-83-8088-916-3.
- KEHOE, D.: Contract labor. W: The Cambridge Companion to the Roman Economy. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 114–131. ISBN 978-0-21-89822-5.
- LEE, J.-Y., KO, D.W., LEE, H.: Loneliness, regulatory focus, inter-personal competence, and online game addiction. W: Internet Research, 2019, s. 381–394. ISSN 1066-2243.
- MARCINKOWSKI, C.: Cyberkultura życia codziennego w drugiej dekadzie XXI wieku. W: Journal of Modern Science, 2019, t. 43, nr 4, s. 167–180. ISSN 1734-2031.

- MIZERSKI R., GRONOWICZ B. i in. (red.): Prawa człowieka i ich ochrona. Podręcznik dla studentów prawa i administracji. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, 2005, s. 527. ISBN 978-83-72855-06-0.
- NOWAK, P.: Rewolucja cyfrowa w komunikacji naukowej – szanse i zagrożenia. W: Język, Komunikacja, Informacja, 2008, nr 3, s. 103–119.
- NOË, B. i in.: Identifying indicators of smartphone addiction through user-app interaction. W: Computers in Human Behavior, 2019, nr 99, s. 56–65. ISSN: 0747-5632.
- PIERIEGUD, J.: Cyfryzacja gospodarki i społeczeństwa – wymiar globalny, europejski i krajowy. W: Gajewski, J., Paprocki, W., Pieriegud, J., Cyfryzacja gospodarki i społeczeństwa. Szanse i wyzwania dla sektorów infrastrukturalnych, Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańska Akademia Bankowa, 2016, s. 11–38. ISBN: 978-83-88835-28-5.
- RUSSO, A.: Fundamental research at Bell Laboratories: The discovery of electron diffraction. In: Historical Studies in The Physical Sciences, 1981, t. 12, nr 1, s. 117–160. ISSN 1939-1811.
- SAFJAN, M., BOSEK, L. (red.): Konstytucja RP. Tom 1. Komentarz do art. 1–86. Warszawa: Legalis, 2016. ISBN 978-83-25573-65-2.
- SANGER, J. i in.: Young children, videos and computer games: Issues for teachers and parents. London: Routledge, 2019, s. 224. ISBN 0-7507-0-701.
- SITEK, B.: Dynamika źródeł powstawania prawa od prawa rzymskiego do cyberprzestrzeni. W: Journal of Modern Science, 2018, t. 39, nr 4, s. 185–199. ISSN 1734-2031.
- SITEK, M.: Prawa (potrzeby) człowieka w ponowoczesności. Warszawa: C.H. Beck, 2016, s. 316. ISBN 978-83-255-8922-6.
- SITEK, M., SUCH-PYRGIEL, M.: Wpływ cyberkultury na prawa człowieka. W: Journal of Modern Science, 2018, t. 39, nr 4, s. 201–215. ISSN 1734-2031.
- SOBCZYK, A.: Kodeks Pracy. Regulacje COVID-19 w prawie pracy. Komentarz. Komentarz do art. 14. Warszawa: Legalis, 2020. ISBN 978-83-8198-564-2.

- SUCH-PYRGIEL, M.: Człowiek w dobie cyfrowej transformacji. Studium Socjologiczne. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2019, s. 8–9. ISBN -978-83-6622-096-6.
- SZCZERBOWSKI, J.: Lex Cryptographia. Znaczenie prawne umów i jednostek rozliczeniowych opartych na technologii blockchain. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018, s. 203. ISBN 978-83-01200-3-12.
- THORN, S. i in.: Trapezius muscle rest time during standardised computer work – a comparison of female computer users with and without self-reported neck/shoulder complaints. W: *Journal of Electromyography and Kinesiology*, 2007, t. 17, nr 4, s. 420–427. ISSN 1050-6411.
- UFLIK-JAWORSKA, I.: Cyberprzemoc czy cybermobbing? Terminologiczne kontrowersje i charakterystyka zjawiska. W: Szmigielska, B. (red.), *Psychologiczne konteksty Internetu*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2009, s. 285. ISBN 978-83-75054-03-3.
- WENDLAND, M.: Filozoficzne i metodologiczne podstawy historii komunikacji. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2014, s. 404. ISBN 978-83-232-2838-7.
- WIECHETEK, Ł. MĘDREK, M.: Wykorzystanie otwartych zbiorów danych i systemów inteligencji biznesowej w jednostkach samorządu terytorialnego na przykładzie systemu JST Finanse. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia*, t. 50, nr 2, 2016, s. 145–162.
- ZWOLIŃSKA, A.: Prawo do odpoczynku a zatrudnienie cywilnoprawne. W: *Praca i Zabezpieczenie Społeczne*, 2019, nr 1, s. 54–65.

